

Radovan Pavić

GEOGRAFSKI I GEOPOLITIČKI ASPEKTI SUVREMENIH PROBLEMA ČEHOSLOVAČKE

UVOD

Već više od godinu dana moguće je u Čehoslovačkoj socijalističkoj republici pratiti zbivanja koja se, unatoč njihove složenosti, lako shvaćaju kao *izraz težnji za samostalnijim i demokratiziranim unutrašnjim ekonomsko-političkim razvojem*. Takve težnje mogu značiti afirmaciju ideje o različitostima i vlastitostima razvoja socijalizma u pojedinim zemljama. To, ujedno, znači da su unutrašnja pitanja Čehoslovačke *morala* postati i problem socijalističkog lagersa i posebno Sovjetskog saveza kao odlučujućeg partnera. Međutim, nesretnim događajima iz rujna 1968. god. – vojnom intervencijom »Petorice«¹ – unutrašnja pitanja ČSSR, kao i njezin odnos prema Istoku i Zapadu, postali su i svjetski značajan problem. Njihovo razumijevanje i ocjena uključuje poznavanje niza, u krajnjoj liniji, uvijek politički intoniranih a politološki interpretiranih faktora, među kojima će se na ovom mjestu veća pažnja posvetiti: 1. teritorijalnom formiranju i karakteristikama granice Čehoslovačke, 2. *njezinom geografskom i geopolitičkom položaju u odnosu na blokovske suprotnosti Istoka i Zapada*, 3. problemima nacionalne strukture i rasporeda stanovništva, i 4. unutrašnjim češko-slovačkim različitostima, promatrajući, naravno, sve te osobine samo sa stajališta njihovih mogućih, geopolitičkih implikacija.

I

STABILNOST GRANIČNIH LINIJA I REGIJA JEZGRE JEDAN OD BITNIH TERITORIJALNIH ASPEKATA ČEHOSLOVAČKE DRŽAVNOSTI

Današnje granice i teritorij Čehoslovačke formirani su vrlo dugim historijskim razvojem. Međutim, unatoč dužine tog razdoblja i različitih vanjskih i unutrašnjih impulsa, češko i slovačko stanovništvo po-

¹ Pojam »Petorice« kao vlastito ime upotrebljava se kao zajednički termin koji se odnosi na SSSR, NR Bugarsku, DR Njemačku i NR Mađarsku.

kazuje veliku stabilnost u međusobnom teritorijalnom rasporedu i raširenosti. Ista stabilnost vrijedi i za neke sektore granica, prvenstveno se to odnosi na dio sudetske granice između Passau-a i Moravske Ostrave, kao i na sjevernu granicu Slovačke prema Galiciji. Kao vrlo stabilna *regija jezgre* Čeških zemalja, formira se poslije X st. poriječje Vltave s praškim *kapitalom*, dok istu funkciju za Slovačku vrše Karpati i *kapital* u Njitri. Naravno, to ne znači da krajevi koji su činili dio češke državnosti nisu mogli biti i znatno veći, nezavisna Samova država u VII. st. okupila je krajeve od prostora Polapskih Slavena do uključno, Karantanije; Svatoplukova Velikomoravska država (IX st.) uključuje, ne samo Češku, nego i Bijelu Hrvatsku i gornje Povislje, dok se *kapital* tada nalazi u Krakovu – svakako, *savim izuzetna činjenica, jer čvorišno značenje i funkcije Praga teško da će se ikada moći ozbiljnije osporavati*. Prodorom Mađara u X st. i uništenjem Velikomoravske države, težište se češke državnosti prebacuje se u zavalu u područje Praga.

Sirenje Češke u doba Boleslava II (X st.), također, prema Šljonsku i Povislju, kao i priključenje Kranjske, Koruške i Hrv. Zagorja, za Přemislá II u XIII st. nosi istu karakteristiku kratkotrajnosti i nestabilnosti. Dugo se nije održao niti najveći opseg češke države za Karla IV (XIV st.) kada ona uključuje i prekosudetski Horn i Falc na Zapadu, a Branibor, Lužicu i Šljonsk na sjeveru i sjeveroistoku.² Konačno je jačom kolonizacijom njemačkog stanovništva u sudetskom prostoru (već i prije XIII st.) i naročito gubitkom šljonskog glacisa za račun Pruske, sredinom XVIII st., a u uvjetima habzburške dominacije, naročito poslije 1526. i 1620. god., formiran i raspored češkog i slovačkog stanovništva i granice kakve u najvećoj mjeri prepoznajemo kao današnje.

Teritorijalne promjene poslije I svjetskog rata, formiranje i rasparčavanje čehoslovačkog državnog teritorija. Dugotrajnu stabilnost čehoslovačkog teritorija i njegovih granica³ nemoguće je, dakako, shvaćati na apsolutan način. Međutim, najznačajnije promjene rezultat su i najnovijeg doba. Za razliku – u prošlosti se sudetska planinska granica odražavala kao međa najvećeg dijela Čeških zemalja vrlo dugo, unatoč činjenici što su Sudeti u najvećoj mjeri, pogotovo od XIII, a naročito od početka XVII st., postali dio njemačkog etnikuma. Teritorijalne promjene poslije I svjetskog rata su dvojake – kao rezultat Versajskog sistema formiran je najprije teritorij Čehoslovačke, a zatim je, neposredno prije II svjetskog rata, došlo do prvog značajnijeg rasparčavanja njezinog državnog prostora.

² Vrlo instruktivni kartografski prilozi o teritorijalnom razvoju Čehoslovačke objavljeni su u čuvenom atlasu koji se s pravom ubraja među najbolje svjetske nacionalne atlase (*Atlas československe socialističke republike* – *Československa Akademie Ved* – Ustredni sprava geodezie a kartografie, Praha 1966)

³ U svom udžbeniku »Political geography (Mc Graw – Hill, Book Co, Inc, New York 1963) Nj. G. Pounds donosi zanimljivi grafički prilog o trajnosti pojedinih evropskih granica. (str. 29).

Promjene poslije II svjetskog rata, također, su značajne — cedirana je Karpatska i Potkarpatska Ukrajina, što, međutim, nije postalo faktor nerazumijevanja u međulagerskim odnosima kao što to vrijedi za rumunjsku Besarabiju, danas u posjedu Sovjetskog Saveza.⁴

Poslije I svjetskog rata stare granice zemalja češke krune u Sudecima i slovačke u Karpatima u najvećoj su mjeri respektirane u skladu s historijskim nasljeđem i strateško-odbrambenim mogućnostima. Izvjesne promjene bile su male, a uključivale su i stjecanje i gubitke teritorija. Kriteriji za promjenu granica bili su gospodarski i etnički — na jugu Češke i Moravske stečene su Vitorazska i Valticka zona, na sjeveru Moravske znatno veća Hlučinska zona (333 km²). Češkim zemljama time su priključena područja češkog stanovništva, a stečene su i određene prednosti za željeznički saobraćaj. U okvir Čehoslovačke ušli su i Potkarpatska i Karpatska Ukrajina (Rutenija) i dijelovi podunavske Panonije i Peripanonije. Za to, istina, nije bilo etničkih razloga, jer u Ruteniji ima najmanje Čeha i Slovaka, a panonski i peripanonski dio bili su etnički većinom mađarski. Međutim, *ovakve su promjene diktirali odbrambeni i gospodarski razlozi. Od posebnog je strateškog interesa bilo ostvarivanje teritorijalne veze s Rumunjskom, dok su panonski prostori i dunavska fasada značili bitne gospodarske pretpostavke nove države.*⁵ Čehoslovačka je, također, ostvarila i kontrolu željezničkih čvorišta i veza za Rumunjsku.

Međutim, bilo je i gubitaka teritorija, izgubljen je dio Tješinske oblasti za račun Poljske (s Poljskom većinom stanovništva), dok je grad Tješin podijeljen na dva dijela. Ovakva podjela kao da je najvjestila pojavu koja će biti mnogo učestalija poslije II svjetskog rata (Berlin, Jeruzalem, Gorica). Također su izgubljeni i mali dijelovi oko najgornjeg Dunajca u Tatrama kod Zakopana (područja Orava i Spiš pripala su Poljskoj 1920. god.).

Neposredno prije II svjetskog rata (1938. god.) zabilježeno je, min-henskim sporazumom, najveće rasparčavanje čehoslovačkog državnog teritorija. Čitavo tzv. *Pograničje*, tj. i visoki i unutrašnji sudetski prostor pripali su Njemačkoj, ukupno 28.193 km² sa 3.959.000 stanovnika.^{5a} Posljedice ovakvog zahvata bile su ogromne — prije svega u gospodarskom smislu izgubljena je jedna od najvažnijih industrijskih

⁴ Još godine 1966. u govoru povodom 45. godišnjice rumunjske komunističke partije Ceausescu je oštro stavio do znanja da SSSR Moldavija legitimno pripada Rumunjskoj kao dio rumunjske Moldavije (»Britanica — Book of the Year 1967.« — Encyclopaedia Britannica Inc, str. 676).

⁵ Skloni smo ovome dodati i određena historijska prava, iako takvo inzistiranje mora biti vrlo oprezno. Ali, ovdje je moguće pozivati se na historijska prava slovačkog stanovništva, jer je ono ne samo u daljoj prošlosti nego i u relativno novijem dobu — u drugoj polovici XIX st. pa sve do I svjetskog rata bilo izloženo jakoj denacionalizaciji uz gubitke svog etničkog teritorija.

^{5a} Poslije minhenskog sporazuma i bečke arbitraže Čehoslovačkoj je oduzeto ukupno 41.098 km² sa 4.879.000 stanovnika od čega 1.205.000 Čeha i Slovaka, dok joj je preostao teritorij od 99.395 km² s oko 10 mil. stanovnika od čega 200.000 Nijemaca i 100.000 Mađara. Osim toga, CSR je izgubila oko 40% svog industrijskog potencijala. (»Pokreti otpora u Evropi 1939—1945.« — u redakciji P. Brajevića, G. Morače, D. Plenče, dr J. Marjanovića, D. Simića, izdanje »Mladost«, Beograd 1968).

zona, jer se dijelovi Sudeta ubrajaju među one najstarije i najkvalitetnije; izgubljeni su dijelovi sirovinske baze, oduzeti je prostor bio vrlo velik, a vojno strateški Čehoslovačka je došla u nemoguću odbrambenu poziciju što je, nešto kasnije, urodilo poznatim teškim posljedicama. Jedini aspekt koji bi se, bar na prvi pogled, mogao smatrati pozitivnim jest izdvajanje njemačkog stanovništva. Ali, kako je minhenska podjela bila tek uvod u kasnije događaje ovaj se aspekt može smatrati izuzetno nepovoljnim. Naročito je negativne reperkusije imalo povlačenje nove granične linije u vojno-odbrambenom smislu.

*Prvi se problem sastojao u tome što su se dva germanska kraka, koji sa triju strana sasvim okružuju Češke zemlje, sada u području Moravske najviše približili, a to ranije u povijesti nije nikada toliko došlo do izražaja; i drugo – Čehoslovačka je izgubila planinski prostor kao tamponsku i odbrambenu zonu – Češka zavalala, kao stara regija jezgre, ostala je posve nezaštićena.*⁶ Čehoslovačka je sa Sudetima izgubila najveći dio svih tzv. *glavnih oslonaca* u odbrani i uz izuzetak jedne zone kod Chomutova i Praga, i sve linije bunkera. Ako se tome dodaju i teritorijalne ambicije drugih država i etnička struktura stanovništva Čehoslovačke, onda je, i bez obzira na poznati stav evropskih sila, sudbina Čehoslovačke bila zapečaćena. Već nekoliko godina prije minhenskog sporazuma, Čehoslovačka je pokušavala osigurati svoj integritet na razne načine; tu je bilo uključeno ne samo sklapanje niza sporazuma⁷ nego i izgradnja odbrambenog sistema. Geografski položaj tog sistema više je nego tipičan – bio je orijentiran prema germanskom susjedstvu između sjeverne Moravske, preko Sudeta sve do Bratislave. Razumljivo da prema Poljskoj takav sistem, očito, nije bio potreban. Prema Mađarskoj djelomičnu je prirodnu prepreku činio Dunav, a određenu sigurnost predstavljali su i direktni granični kontakti s Rumunjskom i učešće u Maloj Antanti.

Izgradnja sistema počela je krajem 1934. god. Najosjetljivije tačke bile su upravo sjeverna i južna granica Moravske – ovdje nema prirodnih prepreka, a udaljenost između Břeclava i Opave iznosi približno samo oko 160 km. Pored toga, ovdje se uz rub granice nalaze i važne gospodarske zone, pogovovo na sjeveru. U sjevernom dijelu Moravske i u Sudetima podignute su tri grupe *glavnih oslonaca* sličnih Maginotovoj liniji, koje su zatvarale nekoliko dolinskih pravaca. Jedna grupa *glavnih oslonaca* podignuta je i u rajonu Chomutova ispod Krušne hory za zatvaranje pravca Karl Marks-Stadt–Prag, dok je kod Bratislave utvrđen dvostruki mostobran. Linije bunkera izgrađene su i

⁶ Položaj jednog etnikuma i regije locirani u zavalu vrlo su nepovoljni u slučajevima kada netko drugi zavlada planinski mokvirom iz kojeg su onda infiltracijom ili metanastazičkim gibanjima iz prostora većeg ofenzivnog značenja relativno lako osvaja nisko područje zavale privlačno i zbog agrarnih mogućnosti i lokacije većih gradova. U sličnu nepovoljnu situaciju dovedena je i Mađarska, jer su svi okolni susjedi čije su historijske i nacionalne baze u višem planinskom zemljištu otcijepili peripanonske pa čak i panonske dijelove.

⁷ ČSSR je sklopila odgovarajuće sporazume s Francuskom – 1924. i SSSR-om 1935. god.

prema Austriji i Mađarskoj⁸. Ipak, još polovinom 1938. god. većina je bunkera na svim stranama bila tek u izgradnji, a najslabije je bio zaštićen dio granice južno od Brna koji je poslije aneksije Austrije očito postao najosjetljiviji. Do proljeća 1939. god. trebalo je dovršiti 75% svih radova, a potpuno dovršenje sistema očekivalo se do jeseni 1939. god. Očito je da bi dovršenje čitavog sistema bitno akcentiralo prirodne odbrambene predispozicije sudetskog prostora, zato je i razumljiva tolika žurba Njemačke da se nakon Anschlusa što prije obračuna i sa Čehoslovačkom.

U minhenskom rasparčavanju sudjelovale su, osim Njemačke: Mađarska i Poljska – prva nije mogla zaboraviti svoju austrougarsku tradiciju, a ambicije druge nisu bile zadovoljene cesijama u Tješinskoj oblasti odmah poslije I svjetskog rata. Mađari su zauzeli prekodunavski niski i brežuljkasti peripanonski prostor velike agrarne i rudarske vrijednosti (Žitni otok i slovačko rudogorje), a etnički dijelom mađarski. Dopirući do Tatranskog prigorja, granica je imala u većoj mjeri izražen prirodno-geografski karakter. S druge strane, akvizicije su Poljske bile teritorijalno daleko manje, ali gospodarski vrlo značajne, jer je novo pripojena Tješinska oblast industrijski i sirovinski, relativno, vrlo bogata. Pored toga, Poljska je zauzela i jedan mali teritorij u zoni Spiša koji je gospodarski beznačajan ali pridonosi prirodno-geografskom karakteru granice. Slijedeća faza rasparčavanja uslijedila je 1939. god. – Tada se stvaraju nezavisna Slovačka i Češkomoravski protektorat, dok Ruteniju zauzima Mađarska.

Poslije II svjetskog rata teritorij Čehoslovačke obnovljen je u svojim predminhenovskim granicama, uz jedinu iznimku, Rutenija je pripala Sovjetskom Savezu, čime je, ne samo, izgubljen dio teritorija nego je i teritorijalna veza s Rumunjskom prekinuta. Međutim, ove promjene nemaju veće značenje, jer osim Rumunjske postoje sada i druga savezništva, a etnički Rutenija nije Čehoslovački prostor.

Pitanje Rutenije⁹, svakako, izaziva posebni interes. Ovaj je prostor do II svjetskog rata bio naseljen prvenstveno mađarskim stanovništvom u niskom Potisju i ukrajinskom većinom u planinskom sektoru. Agrarne mogućnosti većeg karpatskog dijela su male, nedostaju rude a time i jači industrijski centri, dok je obilje izvoznog drveta više koristilo okolnim prostorima nego samoj regiji. Željezničke pruge koje postoje već prije I svjetskog rata, a među njima je najvažnija ona »Vojvode Albrehta« (Beč-Lavov via Munkačevo i Verečki prijevoj), nisu gospodarski aktivirale kraj, jer su imale samo tranzitni i izvozni karakter.

⁸ Od siječnja do kolovoza 1938. god. samo na granici prema Mađarskoj podignuto je oko 1200 bunkera.

⁹ Rutenija zahvaća dio Sumovitih karpata i Panonske razine. Sam naziv (pod kojim je ona poznata na Zapadu) nije svakako jedina – za Čehoslovačku i Mađarsku to je očito Karpatska i Potkarpatska Ukrajina (ili Rusija), a za Ukrajince Karpatska ili Zakarpatska Ukrajina).

Zato je Karpatska Ukrajina predstavljala i gospodarski i socijalno jedan od najzaostalijih dijelova Austrougarske, – stanje blizu masovne izgladnelosti bilo je često gotovo normalna pojava. Pripadnost Rutenije Čehoslovačkoj poslije I svjetskog rata mogla se opravdati jedino željom za teritorijalnim povezivanjem s Rumunjskom a preko ove s Jugoslavijom – ovi potencijalni saveznici¹⁰ imali su sigurno zajedničkih interesa, jer su dijelovi njihovih teritorija bili ujedno i dijelovi nekadašnje Ugarske, a među njima ima i takvih čija bi pripadnost Mađarskoj, očito, bila logičnija (Transilvanija). *Zbog sastava stanovništva i geostrateških prednosti, za ovaj prostor mogu najviše biti zainteresirani Mađarska i Sovjetski Savez.* Razumljivo je da Mađarska nije mogla tako jednostavno zaboraviti nekadašnje aspiracije – i 1938. i 1939. god. Zauzeti su najprije niski a i zatim i planinski prostori Rutenije. Međutim, poslije II svjetskog rata Karpatska je Ukrajina pripala Sovjetskom Savezu prvenstveno zbog etničkog sastava i geostrateškog značenja.¹¹ Na ovom su mjestu šumoviti Karpati relativno prohodniji – Užočki (889 m), Verečki (841 m) i Jablomički (931 m) prijevoj povezuju dva vrijedna i komunikativna kraja – Volinsko-podolski plato i Panoniju. Zato su ovi pravci imali veliko historijsko značenje.¹²

Za suvremene odnose pripadnost ovog prostora Sovjetskom Savezu izuzetno je značajna – *priključenjem Rutenije¹³ on je ostvario direktne granične kontakte i sa Čehoslovačkom i Mađarskom;* a ne treba zaboraviti da su mogućnost pritiska na Poljsku i intervencija u Mađarskoj 1956. i Čehoslovačkoj 1968. utjecali očito i ovi faktori, i pored toga, SSSR je postao panonska država i zaobišao je osjetljivi Đerdapski sektor; zavladao je i dijelom karpatskog luka, prešao liniju prirodne granice i stekao znatne ofenzivne prednosti; *dolaskom do panonskog ruba SSSR je u srednjoj Evropi stekao neobično važne prednosti u vojno-strateškom smislu.* Iz Panonske nizine nastavljaju se dva značajna operacijska pravca – jedan vodi prema sjevernom Jadranu i zbog svoje važnosti može se nazvati Zagrebačko-riječka okosnica – ona ima ne samo jugoslavensko nego dobiva sve više i internacionalno značenje; taj se pravac nastavlja u nizinu Pada. Drugi pravac vodi prema Grčkoj Moravsko-vandarskom udolinom. Ovaj pravac također predstavlja jugoslavensku okosnicu, a ima i međunarodno značenje. *Uojna kontrola ove saobraćajnice bitna je za kontinentalni pristup mediteranskoj zoni Atlanskog pakta sa sjevera i otvara perspektivu vojne kontrolu čitave jugoistočne Evrope.* Zauzeće Rutenije u skladu je s težnjom Sovjetskog Saveza za teritorijalnim akvizicijama ispoljenim naročito poslije II svjetskog rata. Međutim, veličina teritorija u ovom je slučaju sasvim sekundarna – daleko su značajnije geostrateške prednosti ove zone.

¹⁰ NJG Pounds: »Geographie historique de l'Europe« (»Payot«, Paris 1950. str. 285).

¹¹ Oblast Užgorod (Ukrajinska SSR sa 12.800 km² i preko 900.000 stanovnika).

¹² Za seobe naroda i mongolskih prodora Karpati nisu predstavljali ozbiljniju zapreku – u njima postoji niz prijevoja visine 500-1000 m.

Prirodne karakteristike čehoslovačkih granica; promjene i veličina državnog teritorija. Jedna od važnih političko-geografskih osobina Čehoslovačke jest velika dužina njezinih granica, nekada u velikoj mjeri izloženih njemačko-austrijskom susjedstvu. Godine 1937. iznosila je ukupno dužina granica 4.111 km od čega je na austrijsko-njemački sektor otpadalo oko 50% (2.094 km) već je i samim tim dovoljno ukazano na značenje germanskog »udruženja«; a to je značenje dopunjeno i činjenicom da se radi o kontinuiranosti takvog okruženja i to upravo oko najvrijednijih dijelova Čehoslovačke, tj. oko Čeških zemalja. Poslije II svjetskog rata dužina je granica smanjena na 3.472 km. Nestalo je kontakta s Rumunjskom (201 km), ali se pojavio novi partner – Sovjetski Savez sa 98 km dugom graničnom linijom. Okruženje je praktički posve nestalo, jer na SR Njemačku otpada danas samo 356 km granice, DR Njemačka je u lageru, dok je Austrija neutralizirana. Oko 16,4% državne granice danas otpada na Austriju, 10,2% na SR Njemačku, a ostalo, tj. oko 73% na socijalističke zemlje.

Čehoslovačke granice, izuzevši promjene između dvaju svjetskih ratova, izrazito su stabilne. U Sudetima granica se dugo nije poklapala s etničkim rasporedom slavenskog i germanskog stanovništva što znači da se radi o izrazito *antecedentnom* karakteru granice na prirodno-geografskoj osnovi. Antecedentna je i sjeverna granica Slovačke. Ostali sektori mogu se smatrati da su nametnutog (superimposed) karaktera. Poklapanje granica s prirodnim osnovama daljnja je njihova bitna karakteristika – pogotovo to vrijedi za sudetski okvir, iako princip razvoja i najvišeg planinskog grebena nije svugdje dosljedno proveden, i to na štetu Čehoslovačke. Najveću anomaliju predstavlja svakako zvala Klodzskog koja pripada Poljskoj, iako svojom zatvorenosću i osobina prirodne sredine očito pripada sudetskoj zoni. Prirodno – geografski neodređene granice jedino se nalaze na sjeveru Moravske i jugu Slovačke (osim Dunava), iako se i u posljednjem primjeru može govoriti i o nekim prirodno-geografskim predispozicijama – niski pannonski dijelovi s *otočnim planinama* pripadaju Mađarskoj, a s početkom ne odmah visokog, ali kontinuiranog prigrorskog i planinskog zemljišta, počinje teritorij Slovačke.

Promjene u veličini državnog teritorija. Današnja Čehoslovačka zauzima teritorij od 127.860 km² od čega na Slovačku otpada 40.009 km². Međutim, da konačne stabilizacije ove veličine došlo je nakon niza promjena. Predminhenska je Čehoslovačka imala 140.508 km² zajedno s Rutenijom (12.617 km²). Međutim, minhenskim sporazumom Čehoslovačka je svedena na 99.335 km², dok od 1939. god. češkomoravski protektorat ima 49.362 km². Poslije II svjetskog rata teritorij čehoslovačke je obnovljen, ali bez Rutenije. Sovjetski je Savez osim toga dobio još 98 km², Poljska 1 km² dok je kod Bratislave stečen mostobran od Mađarske u veličini od 66 km².

II

 HISTORIJSKO I SUVREMENO ZNAČENJE
 GEOGRAFSKOG I GEOPOLITIČKOG
 POLOŽAJA ČEHOSLOVAČKE

Svijest o osjetljivosti vlastitog geopolitičkog položaja u Čehoslovačkoj je općenito dobro razvijena. Jasno je to izrazio i jedan čehoslovački autor^{13a}, ističući da »Od nekih političara i običnih građana ponovo su se u tim sudbonosnim danima (rujan 1968, R. P.) začuli glasovi o fatalnosti geografskog i strategijskog položaja Čehoslovačke u Evropi...« Tako su nam, naravno, posve strana ovakva prirodno-deterministička gledanja, moguće je složiti se da je geopolitički i geostrateški položaj ČSSR u Evropi imao bitnog utjecaja na vanjsko-političke odnose te zemlje.

Prostorni položaj Čehoslovačke odlikuje se, prije svega, dvjema karakteristikama: 1) izrazitim *kontinuitetom svoje važnosti* i 2) definicijom Čehoslovačke kao *centralne evropske zemlje*. Ovakav kontinuitet u važnosti geografskog položaja znači trajnu prisutnost u evropskoj povijesti, a uključuje, razumljivo, niz pozitivnih ali i negativnih elemenata. Međutim, poznavajući Čehoslovačku kao socijalno i gospodarski razvijenu sredinu, prihvatljiva nam je ocjena o pozitivnim reperkusijama trajne vrijednosti njezine geografske lokacije. Odnosi se to, dakako, prvenstveno na politički i gospodarski uvijek aktivniju i saobraćajno komunikativniju Češku, Moravsku i Sljonsk (Češke zemlje), dok položaj Slovačke, tog historijskog refugijuma u uvjetima izolacije potencirane prirodno-geografskim faktorima, dobiva veće značenje, zapravo, tek poslije I, a pogotovo II svjetskog rata.

Ne samo prostorni položaj nego i njegovo funkcionalno značenje, historijsko-politički razvoj i kulturno nasljeđe definiraju, pogotovo Češke zemlje, kao dio centralne Evrope¹⁴ iako, nažalost, upravo u onom dijelu koji je čsto bio izložen ekspanzivnim ambicijama ne samo Austrije, Pruske i Madarske nego i slavenskog susjeda Poljske.

a) *Historijski aspekti* geografskog i geopolitičkog položaja, i to u antičkoj prošlosti, imao je čehoslovački prostor periferni položaj u odnosu na tada glavna životna središta – nalazio se sa druge strane rimskog dunavskog limesa¹⁵; bio je to zatvoren prašumski prostor dobro branjen vegetacijom i reljefom i, uz izuzetak jantarskih saobraćajnica, vrlo slabe komunikativnosti. Iako potencijalnog rudarskog značenja

¹³ Priključenje je izvršeno na taj način da je i željeznička pruga Čop-Uzgorod-Užočki prijevoj (889 m.) – Lavov, pripala, također, Sovjetskom Savezu.

^{13a} Dr J. Opat: »O problemima međunarodnog položaja Čehoslovačke u periodu 1938–1968.« (»Međunarodni radnički pokret«, 4/1968, str. 5)

¹⁴ Unatoč pripadnosti ČSSR istočnom bloku i danas se u političkoj praksi Zapada definira ova zemlja kao dio Centralne Evrope (W. Brandt: »German policy toward the east« – »Foreign affairs« – IV – 1968.

¹⁵ Između Regensburga (Castra Regina) i močvarne Balte u Rumunjskoj limes se sastojao samo od kaštela bez kontinuiranog bedema, jer je sam dunavski tok predstavljao značajnu prirodnu prepreku.

(metali, sol), ovaj nesigurni prostor izaziva interes samo kao izvor robova. Međutim, postojanje jantarskih pravaca¹⁶ nije moguće previdjeti, iako njihovo značenje ne treba preuveličavati. Preko Čeških zemalja prelazila su dva jantarska pravca – prvi od Sjevernog mora uz Labu do Češke zavale a zatim preko Šumave, Dunava, Brenera (1372 m) prema Sredozemlju, i drugi pravac, kojeg je važnost daleko veća i koji je u evropskoj povijesti zadržao trajno i izuzetno značenje, jest onaj od Baltika (iz prostora ušća Visle) preko Moravskih vratiju, peripanonskim rubom prema sjevernom Jadranu. *Ključnu tačku predstavljala su uvijek Moravska vrata* (nešto preko 300 m) pa je već na ovom mjestu potrebno definirati njihovo značenje. Ona su izuzetno niska i lako prohodna, jedan su od najznačajnijih morfoloških prekida u kontinentalnoj hercinskoj zoni; njima se prodiralo upravo u centralni dio Rimskog imperija. *Nešto sjevernije i južnije razvile su se važne regije jezgre Poljske, Austrije, Mađarske i Slovačke, koje su se afirmirale i kao kasnija važna životna žarišta* – to su na sjeveru gornja Visla i Odra, a na jugu Bečka zavala. Dok se gornje Povoljske afirmiralo kao poljsko, gornja je Odra ostala germanska. Na jug u Bečkoj zavali bila je jezgra Austrije a nedaleko su i slovačka bratislavsko-njitranska jezgra i budipeštansko mađarsko žarište. Navedeno dobro upućuje na izuzetnu važnost moravskog koridora. Pored toga Moravska se vrata i danas nalaze na centralnoj evropskoj saobraćajnici od sjevera prema jugu – zapadnije je Rajnsko-saonsko-ronski, a istočnije Baltičko-dnje-parsko-crnorski pravac.

Historijskim položajem s druge strane antičkog limesa, perifernošću i izolacijom, čehoslovački je prostor bio geopolitički manje značajan i pošteđen osjetljivih kontakata. Naravno, to ne vrijedi za razdoblje propadanja Rimskog imperija kada je dunavski limes s Moravskim vratima bio jedna od glavnih fasada barbarskog pritiska. *Početak srednjeg vijeka znači i početak razdoblja karakteriziranog trajnim slavensko-germanskim sukobom – njega je moguće pratiti sve do završetka II svjetskog rata. Ali, to bi se razdoblje moglo produžiti sve i do danas, uzimajući u obzir djelovanje revanšističkih organizacija sudetskih Nijemaca u SR Njemačkoj.*

Nekadašnji zapadniji položaj Slavena, težnja germanskog prodora na istok, zadržavanje Češke tvrđave kao, sve do danas, najisturenijeg slavenskog dijela prema zapadu, predstavljaju one faktore koji su imali bitnog utjecaja na čehoslovačku povijest. *Pri tome je geopolitički položaj čeških zemalja moguće ocjenjivati s dvaju različitih stajališta – za Germane Češke su zemlje predstavljale duboko uvučeni klin u vlastiti etnikum, a za ove posljednje, karakterističan je bio položaj u germanskom okruženju. Nekadašnja je slavensko-germanska granica¹⁷ znatno pomaknuta na istok, a prirodno-geografski faktori naročito su pogodovali nekim pravcima širenja. 1) Za obalni baltički pravac povoljni su*

¹⁶ Sigurno je bolje govoriti samo o saobraćajnim pravcima, nego li i o izgrađenim cestama.

¹⁷ Približno na liniji Kiel – dio Labe – Saale – Bamberga na Majni – Regensburga – Passau – Salzburg – Akvileja.

bili blizina mora i ocjeditost morenskih dijelova. Prostorno, organizacijski i gospodarskim interesom ovaj je teutonski krak definiran konačnim formiranjem istočne Pruske, germanizacijom Prusa i uključivanjem u hanzeatski sistem. Perspektivu širenja osiguravali su ekspanzivnost i vojna snaga, a veličina fabuloznih prostora istoka podržavala je stalni interes. Međutim, dimenzije prostora, ograničeni izvori stanovništva Poljske, Litve i Rusije spriječili su njegovo dalje širenje. 2) Pravac prema Šljonsku koristio je isto tako ocjeditije¹⁸ karpatsko podgorje i agrarno vrijedniju lesnu zonu, kasnije rudarske mogućnosti učvrstile su postojeće interese, a participacija na početku moravskog koridora otvarala je perspektivu širenja prema Podunavlju. Ekspanzija ovog kraka zaustavljena je u Šljonsku gdje se u blizini razvila jaka regija jezgre jedne druge, i to poljske državnosti – ona se ovdje u svom centralnom dijelu pokazala jačom od germanske periferije. 3) Pravac prema Podunavlju koristio je kopneni i vodeni dunavski koridor; privlačnost plodne Panonske nizine bio je čimbenik koji je stimulirao ekspanziju. Ali i ovaj je krak zaustavljen ne samo slavenskom nego i mađarskom kolonizacijom. Ta je činjenica bila od izuzetnog značenja za kasnije odnose – germansko-mađarska barijera trajno je odijelila južne i srednjeevropske Slavene, a u prirodnom geografskom i gravitacijskom čvorništu srednje Evrope – Bečkoj zavali – ostvarila slavensko-njemačko-mađarske kontakte bez kojih se međusobnih utjecaja ne bi mogli razumjeti ni povijesnost, niti sadašnjost ovog dijela Evrope.

Između dva navedena kraka zaostala je tzv. »Češka tvrđava« – njezin gusto pošumljeni i relativno prostrani, iako ne i suviše visoki, planinski okvir (Sudeti), agrarno nezanimljiv i komunikacijski nepovoljan, zaštićivao je prašku (vltavsku) regiju jezgre od germanskog naseljavanja. Međutim, nije je mogao zaštititi u potpunosti – već od XIII st. Sudetski je okvir, u velikoj mjeri, njemački prostor. Dok su prirodno-geografske osobine ranije, u velikoj mjeri, štatile češku zavalu, sada je ona ostala posvema nezaštićena. Međutim, relativno gusta agrarna naseljenost zavale, sa svim tipičnostima slavenske i težačke ukorijenjenosti u zemlju, uspješno se odupirala germanskoj infiltraciji, a isti su razlozi spriječili spajanje sjevernog i južnog germanskog kraka – onog iz Šljonska s Bečkom zavalom preko Moravske. Ali, nemogućnosti spajanja tih dvaju krakova ovisile su i o drugim faktorima – Šljonsk¹⁹ je za Njemačku već ima o periferni zračaj, a suprotnosti Austrije i Pruske onemogućavale su pripadnost istoj državnoj cjelini, što bi, da-

¹⁸ Između obalske i potkarpatske zone nalazi se prostor s nekoliko morenskih bedema i močvarnih pradolina, koje se odlikuju teškom komunikativnošću. Upravo je to i bio razlog da se jedna od najstarijih poljskih regija jezgre, s kapitalom u Gnicznu, javila upravo u takvoj neprohodnoj zoni izolacionih karakteristika. Tek će kasnije, pogotovo u novom vijeku, Njemačko-poljska nizina sa svojim produženjem do Atlantika i Moskovijske postati izuzetno važan tranzitni prostor, pravi »koridor ratova«, a teritorijalna nestabilnost pojedinih država bit će najbolje odražena definicijom Poljske kao »države na kotačima«.

¹⁹ Gornji Šljonsk je sve do druge polovice XIX st. bio šumovit, gospodarski neatraktivan i slabo naseljen prostor, što znači da se ovdje nije mogla stvoriti baza za prodor prema Podunavlju; pored toga, gornje su Povoljske držali Poljaci.

kako, u protivnom bio važan faktor za njemačko naseljavanje u zoni koja bi preko Moravske, kao najprohodnijeg kraja, ostvarila vezu i zatvaranje germanskih klijesta.

Ovakvim su razvojem Češke zemlje ostale zapadu najjistureniji slavenski dio – tek je promijenjenim odnosima poslije II svjetskog rata, tj. neutralizacijom Austrije i pomicanjem Poljske prema zapadu, kao i uključivanjem dijela Njemačke u zonu SEV-a i Varšavskog ugovora – značenje te izloženosti izgubilo raniju težinu.

Farmiranje graničnog značaja Čehoslovačke. Srednjevjekovnim razvojem formirane su u Čehoslovačkoj tri različite teritorijalno-funkcionalne cjeline – Češka tvrđava, moravski koridor i slovački refugium. *Kao cjelina čehoslovačka je sve više dobivala granično značenje prema Prusiji i Poljskoj.* Ovo se granično značenje prvenstveno izražavalo u borbi za dominacijom u sjevernom planinskom predgorju ispred Krkonoša i Tatri. U borbi za ovaj *glacis*²⁰ sudjelovali su Austrija, Rusija i Pruska. Sudbina je ovog pretplaninskog glacisa bila različita – u istočnom se dijelu (Galicija), koji je vršio izolacionu ulogu prema Rusiji, Austrija uspješno stabilizirala. Dugotrajna dominacija u Tatransko-karpatском masivu, kao sigurnom i čvrstom zaleđu, očito je o tome odigrala bitnu ulogu. Međutim, u zapadnijem dijelu (najveći dio Šljonska) situacija je bila sasvim različita – sudetsko je planinsko zaleđe već od XIII. st. jako infiltrirano njemačkim stanovništvom, a isto je takvoj kolonizaciji bio podvrgnut i čitav Šljonsk. Umjesto relativno težih komunikacijskih osobina Galicije, u kojoj ne postoji jedinstvena saobraćajna osovna, Šljonsk ima udolinu Odre kao moguću životnu okosnicu. Sredinom XVIII. st. Fridrich II Veliki stiže Šljonsk od Habsburgovaca. Time je i kasnija Čehoslovačka izgubila ovaj prostor i, štaviše, izgubila je i neke dijelove koji su kao zatvorene zavale očito dio Sudeta, dakle i Češke (zavala Klodzko). *Granično značenje, kao jedno od svojih najbitnijih geopolitičkih određenja, zadržale su Češke zemlje sve do raspada Austrougarske.*

b) *Suvremeni aspekti geografskog i političkog položaja.* Centralni prostorni položaj čeških zemalja lako se ilustrira i podacima jedne izotelne karte. Izotela od nešto oko preko 1.000 km centrirana u Pragu uključuje London, Štokholm, Bukurešt a unutar nje se nalaze Pariz, Rim, Varšava i Beograd. Izotela od 1500 km uključuje srednju Norvešku i Švedsku, dio Irske, Tunisa, dopire gotovo do Atene, Harkova, zahvaća Lenjingrad. Centralni prostorni položaj u Evropi time je dovoljno ilustriran. Ali, unatoč uvjerljivosti ovakve interpretacije značajno je istaknuti neobičnu blizinu, zapravo participaciju dijela Čeških zemalja (Moravska) na jednom od najvažnijih evropskih čvorišnih prostora – Bečkoj zavali. Njezin geografski položaj u mnogom je utjecao

²⁰ U povijesti je moguće pratiti niz primjera koji ukazuju da države osiguravaju svoje teritorije određenim glacisima – V. Britanija je to učinila oko Indijskog supkontinenta, u VIII st. je Karlo Veliki obuhvatio južno podgorje (Vorland) Piri-neja; slične su bile i težnje i Rusije da zauzme ne samo južne padine glavnog Kavkaskog lanca nego i udolinu Rion-Kura, pa čak i zonu Malog Kavkaza sve do Araksa. Sličnu je ulogu glacisa ima za Austriju i nizina Pada.

na formiranje jednog od najvažnijih evropskih životnih žarišta na mjestu gdje se baltičko-jadranski pravac siječe s dunavskom saobraćajnicom. Na rubovima te zavale participiraju morfološki vrlo različiti dijelovi – terciarni alpski i karpatski rubovi, panonska potolina i hercenski dio Sudeta, ni etnički kontakt nije jednostavniji – tu kontaktira češko, slovačko, mađarsko i njemačko stanovništvo; oba primjera jasno upućuju na veliku prirodnu i društvenu raznolikost ovog prostora. U historijskim uvjetima postojanja jedne velike države (Austrija odnosno Austrougarska), ovaj je čvorišni položaj na križištu glavnih evropskih saobraćajnih pravaca – onog tradicionalnog jantarskog i podunavskog – bio jedan od najvažnijih faktora okupljanja te države i njezina okosnica.

Osobine i značenje geopolitičkog položaja. Jedna od bitnih karakteristika geopolitičkog položaja Čehoslovačke sve do završetka II svjetskog rata jest njezin položaj u djelomičnom germanskom okruženju²¹. Ono je formirano najprije širenjem Germana Podunavljem, a zatim i Šljonskom. Od ukupne dužine čehoslovačkih granica poslije I svjetskog rata (4111 km), otpadalo je na Njemačku i Austriju 1545 odnosno 549 km, ili oko 50%. I Marx je isticao problem Čeha koji su ne samo okruženi Nijemcima nego im nedostaje i prvi preduvjet za nacionalni opstanak, a to su brojnost i kompaktnost teritorija²². Međutim, bitna je i ohrabrujuća značajka poslije II svjetskog rata bilo poboljšanje uvjeta njezine geopolitičke lokacije. Ne samo da je dužina granice prema SR Njemačkoj smanjena sada na 356 km, nego su uslijedile i druge promjene. Dio Njemačke uključen je u zonu Varšavskog ugovora, Austrija je neutralizirana, a granica prema Zapadnoj Njemačkoj bitno je skraćena. Ovo skraćivanje granične linije prema Njemačkoj treba ipak promatrati donekle uslovno – ono se odnosi na granični sektor DR Njemačke prema kojoj su ambicije njemačkog revanšizma očito najjače izražene.

Nažalost, ovo bitno poboljšanje geopolitičkog položaja Čehoslovačke u odnosu na germansko okruženje, kao historijski jednu od naznačajnijih činjenica za razvoj ove države nije posve uklonilo geopolitičku osjetljivost Čehoslovačke, koja je događajima iz rujna 1968. dobila udarac s one strane koja je nekada bila garancija njezine sigurnosti. Ovakav položaj u djelomičnom okruženju, u čemu je, ne treba zaboraviti, sudjelovala i Mađarska, potencirao je između dvaju svjetskih ratova značenje direktnih graničnih kontakata sa zemljama s kojima je, zbog, također, nepovoljne prošlosti i stalne borbe za samostalnost, bilo lakše ostvariti odgovarajuća sporazumijevanja. Povoljan je bio granični kontakt s Poljskom, a pogotovo s Rumunjskom, jer su time ostvareni teritorijalni kontinuitet i međusobna veza svih triju partnera Male Antante (Čehoslovačka, Rumunjska, Jugoslavija).

²¹ Termin »okruženja« (Einkreisungspolitik) prvi put je upotrijebljen 1906. g.

²² K. Marx F. Engels: »Sočinenija«, izd. vtoroje, tom 8, Moskva 1957. str. 54–55, prema F. Tadjman: »Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu«, »Kritika«, br. 2, str. 143, Zagreb, 1968.

Međutim, položaj u okruženju, s pravom tako definiran od strane onih koji su u Njemačkoj i Mađarskoj vidjeli prijetnju svojoj nezavisnosti, mogući je odrediti i sa suprotnih pozicija – Češka se tvrdava može shvaćati i kao klim usmjeren prema središnjem njemačkom prostoru. Unutar izotele od 500 km moguće je iz Praga doseći sve njezine gospodarski vitalne dijelove.

Geopolitički položaj ČSSR poslije II svjetskog rata treba prvenstveno dovesti u vezu s njegovim značenjem za zemlje Varšavskog ugovora i posebno Sovjetski Savez. Kao što je poslije I svjetskog rata Zapad uspio izolirati Sovjetsku Rusiju, odnosno SSSR, jednom tamponskom zonom, stvorivši vojevrsni »cordon sanitaire« (baltičke republike, Poljska, ČSR, Rumunjska), tako je i poslije II svjetskog rata to isto tako uspjelo i Sovjetskom Savezu koji je na svojoj zapadnoj fasadi stvorio zonu satelitskih država i teritorijalnim akvizicijama u jednoj kontinuiranoj zoni između Petaama i dunavske delte, dakle između Arktika i Crnog mora, uspio svoj teritorij znatno proširiti i prema zapadu; na najširem mjestu dubina novostečene zone iznosi gotovo 500 km. Pri tome je za Sovjetski Savez posebna prednost što se na glavnom evropskom koridoru u smjeru zapad–istok, a na kojem participira uvijek ekspanzivna Njemačka, nalaze ideološki izgleda dva vrlo »tvrda« tampona (DR Njemačka i Poljska), koji raspoložu znatnom dubinom ratišta (gotovo 900 km), dok je jedan od njih – Poljska – neobično osjetljiv na šire njemačko susjedstvo, što u velikoj mjeri uvjetuje njegovu privrženost Varšavskom ugovoru.

Danas je već teško ne prihvatiti da krajem i poslije II svjetskog rata nije postojala suglasnost o podjeli interesnih sfera. I dok su za zemlje jugoistočne Evrope postojale određene kombinacije dvostrukog interesa izražene i u postocima, Čehoslovačka se bez ikakve dileme, potpuno i bez ostatka, našla u sovjetskoj interesnoj zoni²³.

Zato je za zemlje Varšavskog ugovora geopolitički položaj Čehoslovačke od izuzetnog značenja – njezino eventualno ustupanje iz te organizacije (koje, naravno, uopće nije dolazilo u obzir) imalo bi nekoliko važnih posljedica – otvorio bi se a) preko 700 km duboki i direktno prema istoku orijentirani koridor; b) neželjeni kontakti direktno bi se sada ostvarili na granici Karpatske Ukrajine²⁴, odnosno Sovjetskog saveza; c) nestalo bi jedne *tamponske zone* što bi značilo d) bitno smanjenje dubine ratišta; e) direktna kontinentalna veza između Sjevernog i južnog kraka Varšavskog ugovora, tj. između DR Njemačke i Poljske s Mađarskom i Rumunjskom bila bi prekinuta i ostvarivala bi se izuzetno zaobilaznim pravcem preko teritorija Sovjetskog Saveza, čemu

²³ I. Mihovilović: »Kako su i kada veliki dijelili svijet«, (»Kritika« br. 2, str. 189, Zgb. 1968.

²⁴ Iako je Karpatska Ukrajina nekada pripadala Čehoslovačkoj, aktiviranje nerazumijevanja zbog gubitka ovog prostora nije realno očekivati, jer etnički to područje zaista pripada Sovjetskom Savezu zbog ukrajinskog stanovništva, pa i njegov »gubitak« nema ono nacionalno, političko i emocionalno značenje kao što su to odnosi na nekadašnju rumunjsku Moldaviju.

kao svakako nepovoljnu osobinu treba dodati i postojanje karpatskog planinskog luka – iako s nizom prijevoja, teškoće komunikativnosti i danas je nemoguće previdjeti.

Kao i u prošlosti *češka tvrđava* je i danas odlučan faktor kontrole saobraćajnica u Njemačko-poljskoj nizini s jedne, i gornjem i srednjem Podunavlju s druge strane. *Posjedovanje te tvrđave najsigurniji je faktor kontrole njemačko-poljskog ratišta i komunikacijskog pravca toliko bitno vezanog uz mnogobrojne velike vojne pothvate u evropskoj povijesti*²⁵. Tradicionalna njemačka politika teritorijalnog širenja, pogotovu prema fabuloznim prostorima istoka, podjela Njemačke i problem Berlina, uključivanje jednog njezinog dijela u Istočni blok, pomicanje Poljske prema zapadu i nepriznavanje granice na Odrü i Nisi, neki su od uvjeta koji sile Sovjetski Savez na težnju za pojačanom kontrolom u ovom prostoru. Interes je prvenstveno usmjeren prema DR Njemačkoj – potrebno ju je kontrolirati ne samo iznutra, nego i iz svih ostalih mogućih pravaca – tj. flotom s Baltika, a zatim iz Poljske i u najnovije doba iz Čehoslovačke. Svi navedeni razlozi bitno utječu na toliko odlučni stav SSSR-a u ovom dijelu Evrope, a ideološki i vojno s pravom daju osnove za prihvaćanje termina »željezni trokut«, (Berlin, Varšava, Prag)²⁶.

Na južnoj strani iz prostora Češke tvrđave kontrolira podunavski pravac koji se na istoku otvara Panonskom nizinom, izuzetno važnom operacijskom osnovicom za prodor prema sjevernom Jadranu, Egejskom moru (Moravsko-varždarskom dolinom) ili preko karpatskih prijevoja prema istoku. *Onaj tko vlada češkom i slovačkom tvrđavom i moravskim koridorom u najboljoj je mogućnosti da vrši i određenu vojnu kontrolu u centralnoj Evropi*. Zato nas najnovije potpisivanje ugovora o stacioniranju sovjetskih trupa u Čehoslovačkoj nimalo ne iznenađuje, iako, dakako, ne treba zaboraviti na prisustvo trupa kao na faktor unutrašnjeg političkog pritiska. Značenje Čehoslovačke za kontrolu ovih dviju važnih saobraćajnica zapad–istok ističe se u čitaćom razdoblju; od priključenja Austrije Njemačkoj, pa sve do slovačkog narodnog ustanka (kolovoz 1944). Vidljivo je to najprije iz redoslijeda njemačkih osvajanja – 1) zbog etničkih i historijskih hrazloga, Hitler je najlakše i najprije zauzeo Austriju. Time je okruženje Čehoslovačke bilo najvećim dijelom zatvoreno, jer se protezalo od gornje Odre sve do Bratislave; – 2) slijedeći je korak bilo zauzimanje Pograničja (rujan 1938) i Čeških zemalja (ožujak 1939). *Tako je u centralnoj Evropi formiran kompaktni njemački blok; šlezijski krak više nije bio samo izduženi njemački koridor, a što je najvažnije – iz češke tvrđave više se nije moglo ugroziti podunavski ili njemačko-poljski operacijski pravac; ni za Sovjetski Savez, a niti za Francusku češka zavala nije mogla postati nikakvo uporište; time su bili ostvareni geostrateški uvjeti za prodor prema istoku preko Poljske nizine*.

²⁵ Između Donjeg Porajnja i Moskve preko Berlina, Varšave i Minska nalazi se najznačajniji evropski »koridor ratova«.

²⁶ Zbog tako odlučnog stava Sovjetskog Saveza prenesena je zona evropske napetosti na prostor Mediterana.

Imajući u vidu ovakvo čvorišno značenje Čehoslovačke u Evropi, ukazuje nam se i podizanje slovačkog narodnog ustanka u posebnom i još značajnijem svijetlu. Iako je do njega došlo relativno kasno (kolovoz 1944) dok su i broj boraca i površina zahvaćena ustankom bili relativno mali, imao je taj ustanak ogromno vojno-strateško značenje. I to upravo iz razloga jer bi njegovim gubitkom Njemačka lakše izgubila kontrolu na spomenutim sjevernim i južnim pravcem.

Centralni položaj Čehoslovačke u Evropi, a pogotovo Češke, imao je za Njemačku značenje kojeg je i perspektiva bila izuzetno »povoljna« u spomenutom djelu (*»Pokreti otpora u Evropi – 1939–1945«*) čitamo doslovno: »Čehoslovačka, posebno Češka, imala je važan geografski položaj – centar planirane nacističke hiljadugodišnje imperije.«^{26a}

Razumljivo da je geopolitička osjetljivost položaja ČSSR naglašena i drugim faktorima, – između svih zemalja Varšavskog ugovora jedino ona ima na svojim granicama dva partnera čije historijske i suvremene suprotnosti ne treba posebno naglašavati – Sovjetski savez i SR Njemačku. U tome je današnji geopolitički položaj ČSSR – koji je faktor mogućeg direktnog pritiska i s Istoka i sa Zapada – neobično sličan historijskom položaju Poljske između Njemačke (Pruske) i Rusije. ČSSR ima s jedne strane problem iseljenih sudetskih Nijemaca, a s druge osjeća pritisak Sovjetskog saveza koji zbog svojih izuzetnih gospodarskih i geostrateških interesa ne dozvoljava ni najmanju sumnju u postojeći status te zemlje.

Uzimajući u obzir aspekte, geografski položaj ČSSR vrlo je specifičan i u gospodarskom smislu. *To je jedina zemlja Varšavskog ugovora koja na svojim granicama kontaktira i sa dvije najvažnije evropske ekonomske organizacije – ZET-om i EFTA-om, tj. sa SR Njemačkom i Austrijom.* Uz postojeće tradicionalne veze sa zapadnim tržištima, težnju za gospodarskom emancipacijom od utjecaja SEV-a i političkim i trgovačkim otvaranjem prema zapadu, ovakvi direktni granični kontakti mogu za Čehoslovačku imati vrlo pozitivno značenje.

Kontinentalna izoliranost Čehoslovačke. Osim postojanja direktnog graničnog kontakta sa Sovjetskim savezom i *nemogućnost neposrednog neposrednog izlaska na more predstavlja za Čehoslovačku jedan od važnih limitirajućih faktora u kreiranju i provođenju slobodnije vanjske i unutrašnje politike.* U događajima 1948. god. ne možemo predvidjeti neke činjenice kojima treba dati i odgovarajuće značenje – Jugoslavija nema direktnog graničnog kontakta sa Sovjetskim Savezom što je za našu tadašnju situaciju sigurno bilo povoljno. Osim toga, skloni smo zaključivanju da i današnja Albanija u svojoj politici prema Sovjetskom savezu ima slobodnije ruke upravo zahvaljujući i toj činjenici. Ovakvo je zaključivanje privlačno, pogotovo u slučaju ako se imaju u vidu događaji i njihov rasplet 1956. god. u Poljskoj i Mađarskoj i 1968. god. u Čehoslovačkoj. A upravo su Mađarska i Čehoslovačka one zemlje s kojima je SSSR ostvario nove direktne granične kontakte poslije II svjetskog rata. S druge strane ČSSR je kontinentalno posve izo-

^{26a} Brajović, Morača, Plenče, Marjanović, Simić, op. cit. str. 76.

lirana²⁷ – ostvarivanje veza sa Zapadom u smislu trgovine i ravnopravne političke suradnje moguće je samo preko SR Njemačke ili Austrije. Zato ne treba posebno isticati da participacija na maritimnoj fasadi pruža daleko veće mogućnosti. I to je svakako bio faktor koji je 1948. god. bitno olakšao našu poziciju, ostavljajući sada po strani zainteresiranost Zapada i za naš specifični geopolitički položaj u Rimlandu. Pored toga, mi za Sovjetski savez nismo predstavljali neposrednu tampon-sku zonu, a interes SSSR, izgleda, nije prelazio okvire čuvenog fifty-fifty-a. Raspolaganje obalnom fasadom i vlastitom flotom u mnogome je bio faktor koji je pogodovao našoj vanjskopolitičkoj orijentaciji nestrastavanja i suradnje. Navedeno jasno upućuje na nepovoljnosti geopolitičkog položaja ČSSR i sljedstveno tome daleko težu situaciju. Čehoslovačka je Sovjetskom savezu teritorijalno bliža, ima direktnu granicu, osim sa strane Njemačke i Austrije, svagdje je okružena satelitskim državama, ne izlazi na more, posve je uključena u sovjetsku interesnu sferu, broj i kvaliteta njezinih transverzalnih graničnih saobraćajnica izrazito su veliki, teritorij države je direktna sovjetska tampon-ska zona.

Centralni geografski položaj Čehoslovačke u Evropi i relativna udaljenost od mora imaju još jedan značajni aspekt – u vrijeme II svjetskog rata ovaj je izolirani položaj imao prednosti kojima se koristio ne samo okupator nego je i za samu Čehoslovačku, prvenstveno u gospodarskom smislu, imao pozitivnih posljedica. *Zbog udaljenosti, kontinentalne izolacije bili su, naročito sredinom ratnog razdoblja, Češka i Moravska s bečkom zavalom i Šljonskom najzaštićenija područja pred savezničkom strateškom avijacijom* – tek zauzimanjem srednje i južne Italije, izloženost i nesigurnost su postale veće. Zato u II svjetskom ratu industrija Čeških zemalja ne samo da nije stradala nego je još i povećana, jer su Nijemci u ovaj zaštićeniji prostor dislocirali niz pogona a postojeće proširili.

Oblik državnog teritorija predstavlja u slučaju Čehoslovačke važan faktor koji, također, uključuje sadržaje geostrateškog značaja s odgovarajućim posljedicama na unutrašnji i vanjskopolitički razvoj. Ovakav izrazito *izduženi oblik* općenito je nepovoljan. On otežava povezanost među krajnjim dijelovima države, pogotovo u uvjetima izrazito ekscentrično položenog *kapitala*, slabo razvijene uzdužne saobraćajne mreže, historijskopolitičkih razlika i različite saobraćajne orijentacije rubnih dijelova kao i nedostatka maritimne fasade, kao glavne longitudinalne saobraćajnice.²⁸ U kontinentalnoj je Evropi ČSSR svakako teritorijalno najizduženija država. Političko-gospodarski razvoj i etnički odnosi naglašavali su Čehoslovačkoj velike razlike Zapada i Istoka; kapital je formiran u zapadnije položenom ali rudarski bogatijem a u odnosu turski »*frontier*« sigurnijem prostoru, a saobraćajna je mreža orijentirana

²⁷ Mogućnost korištenja internacionaliziranih rijeka i slobodnih lučkih zona dolazi u obzir samo za rješavanje vanjsko-trgovačke problematike.

²⁸ I Čile i Norveška izrazito su teritorijalno izdužene države s nerazvijenim longitudinalnim komunikacijama na kontinentu. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju more omogućava odgovarajuću povezanost.

bilo prema Beču (iz Čeških zemalja), bilo prema Budimpešti (iz Slovačke). Tek poslije II svjetskog rata situacija je bitno poboljšana što znači da je Slovačka danas daleko bolje povezana sa zapadnim državnim prostorom.²⁹ Izduženost oblika naglašena je naročito poslije I svjetskog rata zbog raspolaganja etnički različitom (mađarsko-ukrajinskom) Karpatskom Ukrajinom. Ali je ovo bio faktor pozitivnog karaktera, jer je time ostvarivana veza s rumunjskim saveznikom. Poslije II svjetskog rata dužina je države smanjena, ali je dubina ratišta ostala još uvijek velika. U slučaju kad bi bilo moguće govoriti o jednoj vamblokovskoj i nesvrstanoj CSSR, izduženi bi oblik bio pozitivan faktor. Nažalost, njegovo je značenje umanjeno orijentacijom od Zapada prema Istoku, dok su Evropi potrebne tamponkse zone, usmjerene od sjevera prema jugu. Ipak, eventualno istupanje Čehoslovačke iz Varšavskog pakta s novom politikom nesvrstavanja značilo bi određene prednosti za raspored i povećanje evropskih neutralnih zona, formiranje teritorijalnog tampona između Zapada i Istoka a time i slabljenje evropskih blokova. Uzimajući u obzir Češke zemlje, dio Austrije i Jugoslavije – bila bi u centralnoj Evropi formirana tamponska zona, široka između tromede Čehoslovačke, DR Njemačke, Poljske na sjeveru i Kvarnera na jugu oko 600 km što znači gotovo $\frac{2}{3}$ ukupnog centralno-evropskog profila u kontinentalnoj zoni između Baltika i Jadrana.

Izduženi je oblik općenito nepovoljan za odbranu granica, a rubni se dijelovi mogu u određenim uvjetima lako otcijepiti – vrijedi to ne samo za Ruteniju nego i separatističke težnje austrijskog Voralberga, gubitak krajnjih sjevernih dijelova Finske i slično. Međutim, izduženost čehoslovačkog državnog teritorija uključivala je i neke pozitivne elemente – u vrijeme postojanja germanskog okruženja Čeških zemalja, upravo je ova izduženost (preko Slovačke) osiguravala vezu s Poljskom, dok je Rutenija ostvarivala vezu sa savezničkom Rumunjskom.

Vojni i politički aspekti okupacije Čehoslovačke. Izuzetno geopolitičko značenje Čehoslovačke za zemlje Varšavskog ugovora, sigurno je jedan od bitnih faktora vojne intervencije Petrice u toj zemlji,³⁰ a zajedno s teorijom o »ograničenom suverenitetu«³⁰ ovo bez sumnje znači novu fazu u odnosima među socijalističkim državama. *Sa stajališta globalnih i regionalnih strateških odnosa takvu je intervenciju moguće razumjeti, ali, naravno, ne i opravdati ili prihvatiti.* Neposredna vojna opasnost sa Zapada u to vrijeme nije postojala, dok je Atlanski pakt

²⁹ Zanimljivo je istaći da je slične probleme osjećala i Grčka – u odnosu na udaljeniju Trakiju na istoku tek u najnovije se vrijeme gradi nova cesta (oko 740 km) – od Igumenice u Epiru do turske granice. Cesta povezuje Epir, Egejsku Makedoniju i Trakiju, uklanjajući njihovu izolaciju i povezujući ih s ostalim životnim centrima na jugu. To ima i važne političke posljedice jer se svi navedeni dijelovi nalaze u granično osjetljivim zonama. Na sličan način može se interpretirati i kineska težnja da novim cestama što bolje poveže Tibet i Sinkjang.

³⁰ »Vojna intervencija«³⁰ i »okupacija«³⁰ dva su tremina koji se najčešće prilikom razmatranja događaja u rujnu 1968. god. Pri tome nam se termin *vojna intervencija* čini daleko prikladnijim, jer pod okupacijom podrazumijevamo podvrgavanje cjelokupne državne organizacije i gospodarskog života potrebama okupatora u nekoj zemlji.

pokazivao izuzetne slabosti. Čehoslovačka je teritorijalno jako isturena zapadu a problemi Sudeta, Sljionska, granice na Odri i Nisi još uvijek postoje. Međutim to ujedno znači da se ista opravdanja ne bi mogla koristiti za intervenciju negdje drugdje – u Rumunjskoj, Jugoslaviji i Albaniji. Rumunjska ne graniči sa SR Njemačkom, njezini se granični i teritorijalni problemi odnose samo na lagerske zemlje (Transilvanija, Besarabija), dok geografski položaj, veličina i politička orijentacija Jugoslavije i Mađarske predstavljaju važan tampon prema Zapadu.

Za vojnu intervenciju u Čehoslovačkoj angažirano je oko 600.000 ljudi (!). Ovaj broj i opremljenost trupa ukazuju da su angažirane snage bile daleko veće od potrebnih za intervenciju u zemlji koja pripada istoj blokovskoj organizaciji. Ta je činjenica vrlo signifikantna, jer upućuje na razmišljanje u dva moguća pravca – ili su vojne snage zemalja Varšavskog ugovora, a posebno Sovjetskog saveza, tolike da je moguće, bez obzira na druge opasnosti, angažirati toliki broj ljudi – *ili – drugih opasnosti zapravo i nema što bi značilo da zaista postoji podjela svijeta na interesne sfere i uvjerenje o nemogućnosti svjetskog sukoba.*^{30a} *Zbog toga Sovjetski savez i nije morao biti toliko zainteresiran za jačanje ili slabljenje Atlanskog pakta i mogao je sebi dozvoliti da intervencijom u Čehoslovačkoj taj pakt oživi i ojača.* Vojna je intervencija izazvala veliko iznenađenje, pogotovo imajući u vidu ono što se u Sovjetskom savezu 1968. god. (ali prije intervencije) pisalo o odnosima među socijalističkim državama, a pogotovu uzimajući u obzir predratne sovjetske pokušaje za međunarodno prihvaćanje definicije agresora. Tako Sanakojev u knjizi »Svjetski socijalistički sistem« (Moskva, 1968. god.) ističe da su pregovori jedini mogući način rješavanja problema i svaka je upotreba sile, prijetnje ili pritiska u suprotnosti s duhom socijalističke politike i diplomacije. Slično vrijedi i za A. P. Butenka koji u knjizi »Svjetski socijalistički sistem i antikomunizam« (Moskva, 1968) navodi da socijalističke države čvrsto vjeruju u nemiješanje i smatraju nedopustivim pritiske u svojim odnosima.³¹

Ali za razmatranje problematike odnosa među državama općenito, zanimljivi su sovjetski stavovi iz razdoblja prije II svjetskog rata. Na Sveopćoj konferenciji o razoružanju u Ženevi 1933. god. Sovjeti su iznijeli projekt deklaracije o definiciji napadača.³² Prema tački 4. navetdenog projekta napadač je ona strana čije kopnene, morske ili zračne snage uđu na teritorij druge države bez dozvole njezine vlade, ili uz narušavanje uvjeta takove dozvole; razlozi unutrašnjeg karaktera i nedostaci koji se pripisuju vladi ne mogu biti opravdanje napada. Iako je deklaracija prihvaćena od većine (uz izuzetak SAD, Italije i Velike Britanije), Generalna komisija konferencije nije je stavila na glasanje, odloživši konačno rješenje na neodređeno vrijeme. No, bez obzira na

^{30a} Pri tome se u ovom času ne uzimaju u obzir rastuće vojne mogućnosti Kine i njezine ambicije na planu svjetske politike.

³¹ Citirano prema L. Labeledz: »Zzechoslovakia and after« (Survey, X, 1968., No. 69, str. 10)

³² V. M. Maicman: »SSSR i problem razoružanja« (na rukom), »Akademija nauka SSSR« – »Institut sovjetske ekonomike i međunarodnih odnosa« Moskva 1959. str. 335, 337, 340–343.

ot razumljivo je da su Francuska, zemlje Male Antante i drugi odmah prihvatili projekt Deklaracije. Ona je općenito dobro dočekana i nazvana je »Poveljom slobode naroda«. Međutim, Sovjetski Savez je ipak zabilježio određene uspjehe u vezi tog projekta – 1933. god. potpisana je konvencija o određenju napadača s Estonijom, Letonijom, Litvom, Poljskom, Rumunjskom, Turskom, Iranom, Afganistanom, Čehoslovačkom Jugoslavijom. Za Sovjetski Savez to je bilo od posebnog značenja, jer je imao direktnu granicu sa sedam od navedenih zemalja. – Ovakvo je osiguranje bilo posve razumljivo, jer se SSSR zaista nalazio u posvemašnjem kapitalističkom okruženju.

Međutim, unatoč ovako isticanih stavova i prije i poslije II svjetskog rata vojna je intervencija ipak uslijedila. Transportno i logistički to je zaista impresivan pothvat – oko 600.000 ljudi s odgovarajućom tehnikom prebačeno je u ČSSR za manje od tjedan dana, iako ne treba zaboraviti da impresivnost te činjenice umanjuju vijesti da je akcija pripremana mjesecima unaprijed.

Blizina teritorija ČSSR ostalim lagerskim zemljama očito je olakšala intervenciju, a isto vrijedi i za razvijene granične saobraćajnice. U DR Njemačkoj, Poljskoj i Mađarskoj stacionirale su Sovjetske trupe već od ranije, a provođenje vojnih manevara olakšalo je čitavu akciju.

Iako je intervencija predstavljala iznenađenje, pažljivije je praćenje ranijih sovjetskih izvora moglo biti i te kako indikativno – još 2. VIII 1968. izneseno je u časopisu »Novoje Vremja« da »Ni za koga nije tajna da bonski političari maštaju o tome da otrgnu Čehoslovačku od socijalističkih država i da je učine nezaštićenom pred silama revanšizma. Pored toga, i ranije je ukazivano na poznatu strategiju NATO-a – u jednom ograničenom ratu u Evropi treba munjevitim udarom u roku od 48 h od DR Njemačke i ČSSR zauzeti teritorij dubine oko 120 km, a zatim pregovarati sa stečenih pozicija.³³ To je i u skladu sa *strategijom elastičnog odgovora*, koja je kao službena strategija NATO-a prihvaćena krajem 1967. god.³⁴ Pri tome za eventualni njemački prodor sa zapada čehoslovački koridor pruža, unatoč sudetskog okvira, vrlo povoljne mogućnosti. Da bi se doprlo do gornje-šljonskog i ostravsko-karvinskog industrijskog bazena, kojih je značenje izuzetno za ekonomiku SEV-a, povoljnije je, umjesto napredovanja kroz njemačko-poljsku nizinu, gdje se nalaze teritorijalno dva vrlo prostrana tampona (DR Njemačka i dio Poljske), savladati Češku zavalu – ona je teritorijalno manja i nastavlja se lako prohodnom Moravskom direktno do spomenute industrijske zone.^{34a} *Posljedice intervencije su mnogostruke – geostrateški najvažnija je činjenica novo stacioniranje sovjetskih trupa (60—70.000) čime je postignuto prisustvo sovjetskih jedinica duž čitave granične linije sa SR Njemačkom, Austrijom i Jugoslavijom; politika interesnih sfera dobila je i svoju vojnu potvrdu;*

³³ B. Teplinski: »Evropska sigurnost i strategija NATO-a« (na ruskom), (»Novoje vremja, 21. VI 1968. str. 17)

³⁴ Na sastanku savjeta NATO pakta u Bruxellesu u prosincu 1967. god. Međutim, SAD su tu doktrinu prihvatile već 1961. god.

^{34a} L. L. Whetten: »Military aspects of the Soviet occupation of Czechoslovakia«, (»The World today«, II/1969. str. 60–68.

ostvarene su mogućnosti za efikasniju kontrolu DR Njemačke, Poljske i Mađarske – prirodni uvjeti češke i slovačke tvrđave tome izuzetno pogoduju; veza između sjevernog i južnog krila Uaršavskog ugovora u potpunosti je osigurana, olakšava je komunikativnost Moravskih vrata i tradicija Moravske kao koridora.

III

RAZVOJ ETNICKE STRUKTURE ČEHOSLOVAČKE I PROMJENE U RASPOREDU STANOVNIŠTVA; RAZLIČITOSTI SLOVAČKE PREMA ČESKIM ZEMLJAMA; NOVA AFIRMACIJA SLOVAČKE

Brojčani odnosi u etničkoj strukturi stanovništva, njihova složenost, kao i granični raspored manjina bili su odlučni i nepovoljni faktori koji su utjecali na političke prilike predratne Čehoslovačke. Međutim, prilike poslije II svjetskog rata bitno su promijenjene – etnička je struktura znatno pojednostavljena, zabilježene su velike emigracije neslavenskih manjina, ostvaren je novi teritorijalni raspored stanovništva. I u jednom i u drugom slučaju značajna je relativno visoka gustoća stanovništva često i u graničnim područjima – one dakle ne predstavljaju puste i manje atraktivne prostore, nego su upravo obratno zone značajne gospodarske koncentracije i većih gradova.

Etnička raznolikost s izrazitim kontrastom slavenskog i neslavenskog stanovništva bila je do završetka II svjetskog rata jedna od najbitnijih karakteristika čehoslovačkog državnog prostora i izvor mnogih problema – u tome kao da je ČSR u najvećoj mjeri naslijedila Austro-ugarsku³⁵. Prva je republika naslijedila oko 22% teritorija i 26% stanovništva Austro-ugarske. Etnička je struktura 1921. god. bila vrlo složena, iako su dominirali Česi i Slovaci (oko 65,5%) i Nijemci (oko 23%), jer je bilo i Velikorusa, Ukrajinaca, Poljaka, Mađžara, Židova i dr.³⁶ Situacija je praktički ostala ista i 1930. godine – tada je bilo 66% Čeha i Slovaka i 22,5% Nijemaca. *Ovakav je sastav stanovništva bio jedna od najvažnijih osnovica za probleme koji su doveli do min-henske krize i rasparčavanja Čehoslovačke*. Jasno je to formulirao Musolini još 21. rujna 1938. god., istakavši da će, ukoliko se ČSR nađe u delikatnom položaju, to biti rezultat činjenice što ta zemlja uopće ne predstavlja Čehoslovačku, nego samo »češko-njemačko-poljsko-mađarsko-rusino-rumunjsko-slovačku³⁷.

³⁵ Godine 1910. imala je Austro-ugarska i po nerealnom kriteriju govornog jezika (»Umgangssprache«) 42,9% Nijemaca i Mađžara i čak 47,8% Slavena. Ostalo su činili Rumunji, Talijani, Židovi i dr.

³⁶ Dosta opširan i vrlo instruktivan, ali ponekad i nacionalistički intonirani prikaz stanja u ČSR neposredno poslije I svjetskog rata nalazimo u Zborniku: dr J. Gruber (editor): »Chechoslovakia – a survey of economic and social conditions« (»The Macmillan Co«, N. York, 1924).

³⁷ V. S. Čerčil: »Drugi svjetski rat« (tom I, »Prosveta«, Bgd. bez godine izdanja str. 287).

U predminhenskoj su Čehoslovačkoj najveći problem predstavljali Nijemci i to u Češkoj i Moravskoj (2.396.090 i 823.730, odnosno 32,7 i 23,1% 1930. god.). Osim brojčanog učešća isto su toliko bili važni i njihova kompaktna naseljenost (često oko 90% učešća) i položaj u graničnoj sudetskoj zoni. Sudeti su, istina, od uvijek bili dio historijske Češke³⁸, ali već od XIII st. imaju sve jaču komponentu njemačkog stanovništva. Dolaskom Habsburgovaca (1526.), jačom germanizacijom poslije poraza na Bijeloj Gori (1620.) i gospodarskim razvojem – jačanjem manufakture i industrije (XVII–XIX st.), Sudeti postaju sve više njemački prostor. Time se poslije I svjetskog rata ČSR uvrstila među zemlje s najvećim postotkom manjinskog stanovništva – štaviše, sa 33% (1930. god.) bila je na prvom mjestu u Evropi (bez SSSR-a)³⁹. Osim kvantitativnog učešća poseban je problem bio granični raspored njemačkog stanovništva. Takav je raspored najprije bitno olakšao priključenje *Pograničja* Njemačkoj 1938. god., a zatim i zauzimanje čitave Češke zavale i Moravske. Kod toga je zanimljivo podsjetitina ono što je o problemu Češke pisao Marx – on je smatrao da Češka može postojati samo kao dio Njemačke, iako njezino stanovništvo može još dugo vremena govoriti »ne-njemačkim« jzikom.

Međutim, osim Njemačke u rasparčavanju ČSR sudjelovali su i Mađarska i Poljska. Njihovi su se zahvati osnivali na, također, istim pretpostavkama – *učešću vlastitog stanovništva, njegovom kompaktnom rasporedu i graničnoj lokaciji*. Učešće mađarskog stanovništva bilo je isto tako znatno (gotovo 5% ili 719.569 1930. god.). Glavna zona mađarske kompaktne naseljenosti bili su Žitni otok i sav prostor od Bratislave prema istoku do toka Ipela^{39b}. U većim zonama Mađari su zauzimali i prostor oko Njitre, inače historijskog slovačkog *kapitala*, a zatim u dolinama tokova koji zalaze u Planinsku zonu i u Potkarpat-skoj Ukrajini sve do početka visokog planinskog masiva. Gotovo da i nije potrebno isticati da su upravo to bili oni dijelovi koje je Mađarska priključila 1938. i 1939. godine.

U graničnoj tježinskoj zoni bilo je oko 100.000 Poljaka, pa je i taj dio priključen Poljskoj. Navedeno jasno ukazuje na demogeografske osobine koje su bile među faktorima bitnim za razumijevanje problema te zemlje – to su žarolikost etničke strukture, raspored kompaktnijih masa manjinskog stanovništva i njegova granična lokacija. Poslije II svjetskog rata desile su se suštinski važne promjene – prvo, iseljeno je praktički sve njemačko stanovništvo (oko 2,7 milijuna) u SR i DR

³⁸ Ova historijska pripadnost Češkoj, značenje Sudeta za obranu i respektiranje prirodno-geografskog karaktera granice i gospodarske osnove bili su poslije I svjetskog rata bitni faktori, koji su, unatoč učešću njemačkog stanovništva u toj zoni, odredili pripadnost tih krajeva Prvoj republici.

³⁹ Godine 1930. u ČSR su manjine sudjelovale sa 33% u ukupnom stanovništvu, dok je u Poljskoj (1931. god.) taj iznos iznosio 31%, u Rumunjskoj (1930. god.) 28% itd. (T. T. Hammond: »Nationalism and national minorities in Eastern Europe« – »Journal of international affairs« – vol. XX No 1/1966, str. 17)

^{39a} F. Tadjman, op. cit. str. 142 i 143.

^{39b} »Ethnographical map of Hungary« (based on density of population, by count Paul Teleki, professor of geography, according to the census of 1910. »Magyar Földsejzi intézet«, R. T. Budapest, bez godine izdanja- 1:1.000.000)

Njemačku, a nešto i u Austriju; izmjene stanovništva izvršene su i s Potkarpatskom Ukrajinom, Rumunjskom i Mađarskom. Etnički je sastav bitno pojednostavljen tako da suvremena ČSSR ima oko 94% Čeha i Slovaka; među ostalima su najbrojniji Mađžari. I drugo, formiran je novi raspored stanovništva, za uz izuzetak Mađžara na Žitnom otoku i u niskom Podunavlju, uz granicu više nema većih skupina stranog etničkog elementa. A što je posebno važno, upravo su Slovaci sudjelovali u jakim unutrašnjim migracijama usmjerenim prvenstveno prema sudetskoj oblasti. Na taj su način u velikoj mjeri zauzeli neke od najosjetljivijih graničnih dijelova državnog teritorija. Izmjenom slovačkog i mađarskog stanovništva duž granice prema Mađarskoj (oko 100.000 u svakom pravcu) Slovaci su i u Peripanoniji došli u mnogo povoljniju poziciju – stekli su zemljišne posjede, a također nisu više izloženi mađarskom pritisku. Sve je to značilo bitno poboljšanje položaja Slovaka u odnosu prema Česima – pozitivne posljedice tog procesa dobro su poznate.

Naslijede različitosti Slovačke i Čeških zemalja. Jedan od osnovnih problema Prve republike bili su neriješeni nacionalni odnosi Čeha i Slovaka, naravno na štetu ovih posljednjih, kao i općenito nedovoljno učestće slovačkog stanovništva u političkom i gospodarskom životu zemlje. Pri tome su naslijedena ekonomska struktura iz vremena Austro-ugarske manja agrarna i sirovinaska baza Slovačke, kao i teži položaj Slovaka u odnosu na Mađžare imali bitnog utjecaja na prilike u novoj državi. U nekadašnjoj Austro-ugarskoj Češke su zemlje bile njezin gospodarski najrazvijeniji dio. Zbog toga je poslije I svjetskog rata i čitava nova država došla u izuzetno povoljnu poziciju, iako su negativne razlike prema slovačkom dijelu ostale isto tako naglašene⁴⁰. ČSR je od Austro-ugarske naslijedila 92% industrije šećera, 90% industrije stakla, 70% kožne industrije, gotovo 75% svih vretena u industriji pamuka i 92% razboja u industriji vune, 75% kemijske industrije i 70% industrije papira, 80% industrije građevnog materijala, 79% svih rudnika ugljena, 85% ukupne proizvodnje ugljena itd. Godine 1923. imale su Češke zemlje ukupno 1.961.965 zaposlenih u industriji, a Slovačka samo 227.000. Formiranje mnove države mogle su se očekivat i odgovarajuće promjene – prvenstveno u smanjenju gospodarskih razlika, boljem saobraćajnom povezivanju i uopće u jačem integriranju Slovačke u cjelokupni život zemlje. Međutim, umjesto toga naglašen je niz suprotnosti pogotovo u gospodarskom smislu. Između dva svjetska rata inicijativom iz Čeških zemalja nastojalo se oslabiti i onu vrlo nerazvijenu naslijedenu industriju Slovačke. Pod vidom borbe protiv mađarskog kapitala niz poduzeća se zatvara kao nerentabilan; slovačka je crna metalurgija bila uvelike likvidirana. Slični su procesi zabilježeni i u poljoprivredi – zbog poteškoća izvoza šećera nastojalo se suzbiti konkurenciju slovačke šećerne repe itd.

⁴⁰ Gruber, op. cit. str. VII i VIII. Ukupno su uoči I svjetskog rata dijelovi Austro-ugarske, koji su kasnije pripali Čehoslovačkoj, davali oko 70% njezine industrijske proizvodnje.

Mnogobrojni problemi Slovačke imali su svojih reperkusija i na neke demogeografske karakteristike — emigracija je prije II svjetskog rata uvijek bila jača iz Slovačke, nego Čeških zemalja — godišnje je prva gubila oko 30.000 a druga oko 27.000 ljudi. Pri tome je iseljavanje prvenstveno bilo upućeno prema Beču, Budimpešti i SAD. Prirodni prirast je u Slovačkoj bio niži — od 1787. do 1857. god. stanovništvo je Slovačke poraslo za 14,8% a Čeških zemalja za 48,2%. Niz navedenih nepovoljnih osobina bitnije se mijenja tek poslije II svjetskog rata. Piramida starosti, iako razumljivo prilično deformirana, karakterizirana je u Slovačkoj *ekspanzivnim* tipom (iako zaustavljeno ekspanzivnim), a u Češkim zemljama *restriktivnim* tipom. Ali važniji je razvoj niza drugih osobina, koje su značile izuzetno afirmaciju Slovačke i Slovačka što je svakako bitno utjecalo i na postizavanje federativnog statusa. Slovačka je svoju industriju već nešto ojačala i za vrijeme II svjetskog rata, zbog poznatih osobina svoje geostrateške zaštićenosti. Ali naročito je njezino značenje poraslo poslije rata. Upravo preko Slovačke vrši se novi značajni uvoz — a to su željezna ruda i mangan iz SSSR-a i boksit iz Mađarske; preko Slovačke prolazi izuzetno važni krak naftovoda »Priateljstvo«. Između Čeških zemalja i Slovačke ostvarene su danas dobre željezničke veze; geopolitičko je značenje Slovačke poraslo zbog njezinog kontakta sa Sovjetskim Savezom. Niz industrijskih grana neobično se razvio — prema nekim podacima u Slovačkoj je 1962. god. proizvedeno više električne energije nego u čitavoj ČSR 1937. god., krajem 1950-tih i početkom 1960-tih godina godišnja industrijska proizvodnja Slovačke rasla je za količinu čitave slovačke industrijske produkcije 1937. god.; u proizvodnji aluminija, magnezita i frižidera proizvodnja Slovačke predstavlja zapravo proizvodnju čitave ČSSR⁴¹. Međutim, izgleda da su daleko važniji bili neki politički faktori. Slovačka i Slovaci izašli su iz svoje historijske anonimnosti, razumljive zbog gotovo hljadugodišnje mađarske vladavine. Povijest Slovačke je inače vrlo oskudna — Njitranska kneževina u IX st. i gotovo samostalno vladanje Matijaša Čaka iz Trenčina (XIV st.) interes M. Korvina za Bratislavu (XV st.) u kojoj je osnovana i »Academia Istropolitana«, preporodni impulsi XIX st., djelatnost Štura i Kolara i dr. — nisu bili dovoljno dugotrajni, snažni, a niti teritorijalno široki interesi koji bi se mogli adekvatnije suprostaviti mađarskom pritisku, i tek su događaji za vrijeme II svjetskog rata i kasnije značili pravu afirmaciju Slovačke. Prije svega Slovaci su bili ti koji su imigrirali u pustu i geopolitički sigurno najosjetljiviju sudetsku graničnu zonu. Mnogi su, naravno, rado zamijenili svoje tatransko siromaštvo za jedan općenito vrijedniji i razvijeniji prostor. Migracijom u Sudete upravo je slovačko stanovništvo postalo važan faktor za sigurnost Druge republike. Slovaci su pored toga naselili i druge dijelove Češke, a također i Prag — njihov je utjecaj time očito porastao. Pored toga prirodni je prirast danas znatno veći od onog u češkim zem-

⁴¹ »Articles et documents«, 26. II 1963. str. 4, prema bratislavskom »Ludu«-u od 25. XI 1962.

ljama⁴², prestala je emigracija, a izmjenama stanovništva između Slovačke i Mađarske oslabljen je mađarski pritisak u Podunavlju i Peripanoniji. Slovačka, osim toga, raspolaže i vlastitim centrima s tradicijom državnosti i funkcijom *kapitala* (Bratislava⁴³, Trenčin, Njitra); i konačno – u Slovačkoj je ranije i u širim razmjerima izbio narodni ustanak u II svjetskom ratu, što je očito značilo i svojevrsnu prednost u novim čehoslovačkim odnosima poslije rata. Navedeno ukazuje na jasne zaključke – različitosti Čeških zemalja i Slovačke bile su uvijek velike, a položaj Slovačka vrlo nepovoljan; značajnije promjene zabilježene su tek poslije II svjetskog rata; novim gospodarskim razvojem, dislokacijom i izmjenom stanovništva, i pogotovo postizanjem federativnog statusa, Slovačka postaje u ČSSR sve ravnopravni partner.

ZAKLJUČAK

1. Centralni geografski položaj u Evropi i participacija na historijskom životnom žarištu između Gornje Visle i Odre preko Moravske do Bečke zavale, bio je uvijek izuzetno važan; ovdje je ostvaren osjetljivi geopolitički kontakt slavenskog, germanskog i mađarskog stanovništva, dok su različiti interesi razbili političko i teritorijalno jedinstvo ovog prostora.

2. Čehoslovačka ima zbog svog geografskog položaja, oblika, pružanja teritorija i tamponske usluge izuzetno značenje za zemlje Varšavskog ugovora i posebno SSSR – *zato nikakovo istupanje SSSR-a iz te organizacije ne može biti tolerirano, što uostalom nikada nije ni bilo uključeno u siječanjsku politiku.*

3. Granice ČSSR izuzetno su stabilne i poklapaju se u velikoj mjeri s prirodno-geografskim osnovama, unatoč naseljavanju njemačkog stanovništva u sudetskoj zoni i taj je prostor uvijek ulazio u sastav zemalja češke krune, što je također respektirano i poslije I svjetskog rata.

4. Etnička struktura Čehoslovačke bila je između dvaju svjetskih ratova izuzetno složena, a učešće nacionalnih manjina znatno. Zajedno s njihovim graničnim rasporedom sve je to predstavljalo faktore koji su bili odlučni za Münchensko raspačavanje Čehoslovačke.

5. Poslije II svjetskog rata obnovljena je Čehoslovačka u ranijim granicama, ali bez Rutenije. Time je SSSR postao i podunavska zemlja i ostvario maksimum direktnih graničnih kontakata, a teritorijalno se proširio prema zapadu. Međutim, otcjepljenje Rutenije ne može biti problem u lagerskim odnosima i nema onu težinu kao pitanje rumunjske Besarabije.

⁴² Tek od 1921. god. Slovačka ima veći prirodni prirast. Godine 1961. iznosio je on u Češkoj 7,5, a u Slovačkoj 15,9‰ (Godine 1910. ti su brojevi bili 7,5 odnosno 4,8‰).

⁴³ Za vrijeme turske okupacije Budimpešte Bratislava je bila *kapital* Ugarske.

6. Geostrateški položaj *češke tvrđave* ima u Evropi izuzetnu vrijednost. Odavde se kontroliraju njemačka i poljska nizina i dio Podunavlja; u strategiji Zapada ČSSR bi bila izvanredni koridor do granice Sovjetskog Saveza, koji bi odijelio sjeverno i južno krilo zone Varšavskog ugovora. Za strategiju Istoka ČSSR ima važnu funkciju tamponske zone i čvorišno značenje za vojnu kontrolu DR Njemačke, Poljske i Mađarske.

7. Osjetljivost geostrateškog položaja ČSSR, u odnosu na germansko okruženje, danas je bitno umanjena – DR Njemačka pripada socijalističkom lageru, dok je Austrija neutralizirana; međutim, Čehoslovačka danas trpi udarce sa strane za koju se računalo da će uvijek predstavljati faktor evropske sigurnosti. Direktno graničeći i sa SR Njemačkom i Sovjetskim Savezom, ČSSR se nalazi u vrlo delikatnoj poziciji. Međutim, neki su elementi i pozitivnog značenja – Čehoslovačka direktno graniči i sa ZET-om i EFTA-om, koje organizacije imaju ogromno značenje u gospodarskom životu Evrope; direktni granični kontakt i tradicionalna orijentiranost Čehoslovačke prema srednje-evropskom tržištu svakako je pozitivan faktor u perspektivnom razvoju njezine vanjske trgovine i privlačenju novih turističkih tokova.

GEOGRAPHICAL AND GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE CZECHO-SLOVAKIAN REPUBLIC

Summary

In his essay the author considers some internal questions of the Czecho-Slovakian Republic as well as some aspects of relations towards the East and the West. To understand these questions one has to know many economic-geographical and geopolitical and geopolitical factors among which of greater importance are as follows:

1. Territorial formation and characteristics of the CSSR, stability of the border lines and regions of the core, as one of essential territorial aspects of the Czecho-Slovakian stateness; there has been also emphasized the importance of territorial changes after World War I, i. e. the formation and disintegration of the Czecho-Slovakian state space; then some natural characteristics and typology of the Czecho-Slovakian boundaries have been also mentioned.

2. Special attention has been paid to the knot geographical position of the Czecho-Slovakian Republic in Europe and to corresponding geopolitical and geostrategic aspects in relation to the bloc separation of Europe between the NATO pact and the Warsaw Treaty. Beside contemporary aspects there have been also taken into consideration some historical aspects of the importance of geographical and geopolitical position – its peripheral character, the formation of surroundings, of the middle and concentrated Moravian corridor, the role of direct boundary contacts, etc. In the contemporary situation there have been taken into consideration: the importance of the ČSSR in relation to the depth of the war field, possible territorial separation in the bloc system, central position which out of the space of the Czech fortress controls also southern operatic directions, the problem of the continental isolation, the form of the state territory, and the like.

3. The author pays definite attention also to those ethnical characteristics of the former and contemporary CSSR, which also contain geopolitical aspects – they are: ethnical differences of opopulation, the border distribution of minorities, newer emigrations, etc.

4. There have been specially emphasized inherited differences of the Czech countries and Slovaks as well as reasons for new affirmation of Slovaks which reasons have finally brought them into the position of equality of rights.

(Translated by S. Paleček)